

Aušra Jurgutienė

DISKUSIJOS APIE LITERATŪROS ISTORIJOS RAŠYMĄ

Writing Literary History: Selected Perspectives from Central Europe, eds. Darko Dolinar, Marko Juvan, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, 306 p. – ISBN 3-631-53433-7.

2002 m. Slovėnijoje įvykusios tarptautinės konferencijos „Kaip šiandien rašyti literatūros istoriją?“, skirtos literatūros istoriografijos problemoms, straipsnių rinkinys, išverstas į anglų kalbą ir 2006 m. išleistas Vokietijoje, turėtų būti įdomus ir lietuvių akademinėi bei švietimo sistemoje dalyvaujantiems visuomenėi. Tarp konferencijoje dalyvavusių Vidurio Europos mokslininkų keltų problemų ir lietuvių literatūrologijos esama akivaizdžių sutapimų. Vilniuje Lietuvių literatūros ir tautosakos institute su kolegomis iš Latvijos ir Estijos 2003 m. buvo surengta tai pačiai problemai skirta konferencija „Literatūros istorija – paradoksas ar paradigma“, kurios medžiaga pristatyta *Senosios Lietuvos literatūros* 18-oje knygoje (*Senoji Lietuvos literatūra: Istorijos rašymo horizontai*, 2004). Abiejų – ir Liublianios, ir Vilniaus – konferencijų mokslininkai kalbėjo apie tai, kad XX a. išsiplėtusi pozityvistinės istorijos kritika ir visoje kultūroje struktūralizmo bei postmodernizmo sukelti pokyčiai negali būti provincialiai ignoruojami, kad literatūrologas privalo adekvačiai reaguoti į dabarties iškeliamus sunkiausius iššūkius. Abiejose konferencijose taip pat prieita prie tos pačios išvados, kad literatūrologijoje nuo 1960 m. vykusi stipri formalistų ir struktūralistų inicijuota antiistorikų ir istorikų konfrontacija jau yra pasibaigusi ir kalbėti apie istorijos mirtį šiandieninėje literatūrologijoje nebėra prasmės. Abiejose konferencijose buvo

minimi ir aptariami tų pačių teoretikų aktualiausi veikalai (Haydeno White'o, Davido Perkinso, René Welleko, Romano Jakobsono, Michelio Foucault, Stepheno Greenblatto ir kt.) ir tie patys naujausių literatūros istorijų pavyzdžiai (*A New History of French Literature*, ed. D. Hollier, 1989; ir *History of the Literary Culture of East-Central Europe*, ed. John Neubauer, Marcel Cornis-Pope, 2003).

Tačiau Liublianos konferencijos mokslininkai, pasiūlę Davido Perkinso knygos pavadinimą *Ar galima literatūros istorija? (Is Literary History Possible?)* pakeisti iš esmės naujai skambančiu klausimu, kokią istoriją šiandien galima parašyti, ir jų mėginimai į šį klausimą kuo konkrečiau atsakyti, atskleidė tokių jų teorinio pasirengimo ir mąstymo lygmens profesionalumą, su kuriuo artimiau susipažinti vertėtų lietuvių literatūrologams. Pirmiausia to reikia todėl, kad Lietuvoje, kaip parodė nepriklausomybės metu pasirodžiusios naujausios Vytauto Kubiliaus, Juozo Girdzijausko, Viktorijos Daujotytės ar Vandos Zaborskaitės knygos, skirtos nacionalinei literatūros istorijai, pozityvistinio tipo „didžiojo pasakojimo“ istoriografija daug stipriau yra įsišaknijusi ir turi daug daugiau šalininkų, o jos kritikai kol kas diskutuodavo arba per daug bendrai (Pasaulio lituanistų bendrijos kultūros kongresuose „Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse“, 1997 ir kt.), arba jų mintys pasilikdavo periferinėje literatūrologijos zonoje, neįgaudamos platesnio akademinio ir visuomeninio rezonanso (*Senosios literatūros istorijos* knygoje pradėta kelti metodologinė istoriografijos problema, taip pat joje publikuota konferencijos medžiaga „Literatūros istorija – paradoksas ar paradigma“). Kita vertus, lietuvių literatūros istoriografiją, skirtingai nei slovėnų ar kitų Vidurio Europos šalių, daug labiau nualino sovietinė okupacija ir marksistinė ideologija, todėl atitinkamai kaip jai reiškiamą alternatyva joje daug stipriau įsitvirtino nacionalinė ideologija. Vidurio Europos literatūros tyrimai, kaip atkreipė dėmesį Liublianos konferencijos literatūrologai, jau nuo 1960 m. buvo paveikti formalizmo ir struktūralizmo, o vėliau kaip prieš juos kilusios reakcijos – prancūzų postruktūralizmo.

Iš pranešimų nesunku padaryti išvadą, kad dar prieš išsivadavimą iš sovietinės sistemos Vidurio Europos literatūrologai gebėjo palaikyti daug glaudesnius ryšius su Vakarų Europos kolegomis ir universitetais, aktyviau įsitraukti į tuomet vykusias metodologines diskusijas. Todėl jiems, skirtingai nei lietuvių literatūrologams, pozityvistinės arba, kaip jie sako, tradicinės („didžiojo pasakojimo“, esencialistinės, fundamentalistinės, vientisos, racionalistinės) literatūros istorijos rašymas jau senokai yra praradęs populiarumą ir nebeteikia jokių didesnių vilčių. Todėl ir jų straipsniuose daug atidžiau analizuojama istoriografijoje susidariusi *kaitos situacija*, kai literatūros istorija ir moderniuoju istorizmu pagrįsti tyrimai praranda turėtą centrinį statusą humanitariniuose moksluose bei tautos plačiuosiuose sluoksniuose ir iš „didžiojo pasakojimo“ transformuojasi į postmodernistinį pasakojimą. Kodėl ir kaip tai nutinka? Ar tai snobiškų specialistų ir švietimo darbuotojų kaltė? Ar „supuvusių“ Vakarų blogybė? Ar neišvengiamas bendras visuomenės ir jos kultūros „episteminis“ lūžis? Ar literatūros istorijos krizė nesutampa su pačios literatūros krize vartotojų visuomenėje, jos kaip moralinių, intelektualinių ir nacionalinių vertybių puoselėtojos statuso praradimu? Kokia istoriografija randasi senosios vietoje, kuo ji stipri ir kuo silpna, ką joje galima perimti iš praeities, o kas tampa neatgaivinamomis atgyvenomis?

Liublianos konferencijoje mokslininkų buvo padarytos nedviprasmiškos išvados, kad senasis istorijos rašymas, pagrįstas „didžiuoju pasakojimu“, šiuolaikinės visuomenės ir mokslo poreikių neatitinka, todėl literatūrologams svarbu ieškoti ir diskutuoti, kaip reikėtų jį atnaujinti, kad tam daug pravarčių dalykų suteikia dekonstrukcija, naujasis istorizmas, recepcijos, intertekstualumo ir naratologijos teorijos, psichoanalizė, kognityvizmas. Konferencijos dalyviai mėgino iš naujo atsakyti į pačius svarbiausius klausimus, kokie yra istorijos rašymo tikslai, koks jos objektas ir kokie tinkamiausi jos rašymo metodai. Daugelio mokslininkų buvo atkreiptas dėmesys, kad XX a. pabaigoje, postmodernistinės kultūros kontekste išsivysčius „tekstualistiniam

fundamentalizmui“, vėl atgimė susidomėjimas istorija ir poreikis daugelį pažinimo sričių iš naujo suistorinti, tačiau jau *radikalčiai abejojant objektyvios istorijos parašymo galimybe*. Todėl naujasis istorizmas nuo tradicinio skiriasi taip stipriai, kad dažnai dar yra pavadinamas postistorizmu ir traktuojamas kaip jo priešingybė. Fredricas Jamesonas su savo garsiuoju šūkiu „viskas yra istoriška“ ir fundamentalūs Michelio Foucault darbai užbaigė XX a. viduryje dėl literatūros istorijos vykusias diskusijas, vėl ją sugrąžindami į mokslo apyvertą kaip svarbią tyrimų sritį. Liublianos konferencijos straipsnių rinkinys labiausia patraukia dviem konceptualiai brėžiamomis istoriografinėmis antipozityvistinėmis tendencijomis: viena, kad praeitis mūsų pažinimui nėra ir negali būti aiškiai (sklandžiai besisukančiu hermeneutiniu ratu) pateikta duotybė, ir mes turime susitaikyti su jos pažinimo sunkumais bei interpretavimo skirtingumais; antra, kad jokie teoriniai pagrindai nėra absoliučiai patikimi ir jokios metodinės pažinimo priemonės nėra tobulos, todėl šiuolaikinis literatūros istorikas priverstas nuolat aktyvinti savo mąstymo ir rašymo sąmoningumą ir sykiu pripažinti savo suvokimo ribotumą. Absoliučių mokslinių tiesų ir didžiųjų pasakojimų metas literatūros istoriografijoje baigėsi, prasideda nelengvas interpretacinių ir diskusinių tiesų bei mažųjų pasakojimų, pasižymi-čių perspektyvų polifoniškumu, istoriografinis periodas.

Kadangi Liublianos konferencijos dalyviai apie literatūros istorijos rašymą išsakė labai įvairias nuomones, jos bus atskirai plačiau pristatytos ir pakomentuotos, nesuniveliuojant po bendrais apžvalginiais teiginiais. Diskusija turėjo du centrus. Vienas buvo skirtas literatūros istorijos rašymo kaitos būtinybei, kitas – jos atsinaujinimo metodų bazei aptarti. Mano manymu, lietuvių akademiniam kontekstui itin aktualus yra pirmasis diskusinis centras, į kurį neišvengiamai buvo įtrauktos ir antrojo diskusinio centro problemos, todėl čia pareikštas mintis reziumuosiu išsamiau.

Marko Juvano, Liublianos universiteto literatūros teorijos profesoriaus, straipsnyje „Apie „didžiojo“ žanro likimą“ bene išsamiausiai

pristatytas dabartinėje literatūros istoriografijoje vykstantis lūžis, pirmiausia pateikiant tradicinės literatūros istorijos atsiradimo priežastis ir trumpą savitumo charakteristiką, vėliau jos trūkumų analizę ir naujų istorinių formų (hiperteksto) kūrimo perspektyvą. Straipsnio pradžioje autorius pažymi, kad pirmieji istoriniai pasakojimai, randami senuosiuose metraščiuose, nebuvo tvirčiau tarpusavyje susieti ir dažniausiai siekė moralizavimo tikslų. Apšviestos epochoje ankstesniam pliuralistiniam pasaulio vaizdiniui jau bandyta suteikti daugiau loginės koherencijos, faktus susieti griežčiau motyvuotais ryšiais, tačiau vis dar išlaikyta „biri“ faktų dėstymo enciklopedinė forma. Tik XIX a. parašytas nacionalines literatūros istorijas į vientisą pasakojimo chronologinę liniją suvienijo vokiečių filosofų ir romantikų (Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio, Friedricho Schlegelio) suformuota organiškąji „įvairovės vienovės“ idėja, papildyta kitomis bendromis sąvokomis – „nesuinteresuoto“ grožio, amžiaus ir tautos dvasios, progreso, genijaus, gyvenimo veidrodžio ir žibinto, ir pan. Ji buvo glaudžiai susijusi su vokiška *Geschichte* sąvoka, reiškiančia istoriją kaip praeities įvykių prisiminimą ir papasakojimą. Anot Hegelio, turime pamatyti ir išsiaiškinti, kaip pasaulio istorijos plane vyksta dvasios tobulėjimo procesas, kokie jo raidos periodai ir kaip įvairioje geografinėje erdvėje išsidėsčiusios nacionalinės kultūros tą tobulėjimą savitai atkartoja. Vokiečių romantinis istorizmas, tautinį savitumą susiejęs su politinės laisvės ir nepriklausomos valstybės idėja, pažadino Vidurio ir Rytų Europoje „tautų pavasarį“. Literatai ir istorikai, kalbininkai, žurnalistai ir rašytojai, it vaidilos ir pranašai, turėjo atkurti didžiųjų praeities karalių laikus, atitaisyti ar atpirkti praeities skriaudas, prikelti tautinį sąmoningumą ir dovanoti tautai amžinąjį gyvenimą. Jų romantiniuose pasakojimuose apie praeitį buvo atrinkti tik patys gražiausi herojai ir patys garbingiausi įvykiai, siekiant atkurti tautos praeities didybę ir pažadinti tautinį sąmoningumą bei orumą, nutylint viską, kas juos sumenkintų. Nacionalinės literatūros istorijos, sukaupusios visą tautos kultūros ir kalbos turą,

tapo viso krašto piliečių auklėjimo mokyklose priemone ir padėjo politikams įtvirtinti tautos nepriklausomybę. Ne veltui sakoma, kad naujosios Vidurio ir Rytų Europos valstybės buvo sukurtos filologinių darbų. O šių literatūros istorijų tikrasis subjektas buvęs viršasmėninis – tauta. Vadinasi, „didžiojo pasakojimo“ literatūros istorija, susiformavusi kartu su romantiniu istoriniu romanu ir romantiniais tautiniais epais, įtvirtino tautos savitumo ir laisvės idėjas. Todėl istorinis pasakojimas, skirtas tautos dvasios progresui aprašyti, buvo kuriamas kaip objektyvus, chronologiškai nuoseklus ir logiškai motyvuotas bei koherentiškas. Istorikas tapo labai svarbiu tautos dvasios augimo liudininku ir metraštininku, gebančiu apvaldyti pasaulio chaotiškumą ir atrinkti svarbiausius nacionalinės kultūros pasiekimus bei vertybes. Praeities faktų chaotiškumui istoriniai pasakojimai suteikdavo uždara, motyvuotą ir aiškia formą bei prasmę. Dar daugiau, literatūros istorija, duodama tautos estetinę sintezę, peržengdavo puoselėjamo moksliskumo ir mokslo slenkstį – ji būdavo reikalinga praktinėms visuomenės ugdymo bei formavimo reikmėms, pasiūlydavo svarbiausių kultūrinių, politinių, moralinių vertybių. Todėl neturėtų būti keista, kad literatūros istorijos diskursas, kaip objektyvus ideologijos produktas, buvo ir yra palaikomas įvairių valstybinių ir švietimo institucijų.

XIX–XX a. sandūroje veikiant modernizmo ir vokiečių hermeneutikos įtakoms, biografinis ir bibliografinis literatūros istorijos modelis buvo daug stipriau praplėstas estetiniu aspektu. Pradėta domėtis, kaip nacionalinėje kultūroje kartu su tautine progresavo meno grožio savyvoka. Grožinė literatūra, puoselėjanti estetinę rašymo funkciją, buvo susieta su išsilaisvinusio ir siekiančio susilyginti su Europos kultūrinu progresu individo vaizduote bei kalba. Nenuostabu, kad tokio literatūros istorijos rašymo ėmėsi net rašytojai. Tačiau ir sustiprėjusios estetizmo tendencijos, ir marksistinė ideologija, įtvirtinusi literatūroje socialinio vertinimo aspektą, iš esmės išsaugojo nacionalinėse istorijose įsitvirtinusį „didįjį pasakojimą“.

Nacionalinės literatūros istorijos, pradėtos rašyti XVIII a. pabaigoje ir suklestėjusios XIX a., įtvirtino racionalistinį universalizmą, kuris dėl atsiradusių nesutaikomų prieštaravimų buvo paneigtas XX a. neopozityvistinio istorizmo kritikų. Didžiausias prieštaravimas, ganėtinai anksti iškilęs literatūros istorijose ir nesugebėtas jų išspręsti, – tai pastanga būti ir objektyviuoju mokslu, kuo teisingiau reprezentuojančiu literatūrinės kūrybos praeitį, ir sykiu šios pastangos bejėgiškumo suvokimas (nes ne tik estetiškas išgyvenimas, bet ir bet koks artefaktas yra sunkiai suobjektinamas dalykas).

Anot Juvano, galvojant apie literatūros istorijos „didžiojo pasakojimo“ reformą, turime atidžiau apsvarstyti keletą dalykų. Vienas iš jų yra *istorinės tiesos ne/objektyvumo* problema. Literatūros istorija, kaip mokslas apie praeities faktus ir jų reikšmes, yra pamėgęs istorinės tiesos sąvoką. Tačiau literatūros istorija praeitį gali atkurti tik ją modeliuodama per turimą savo sąvokų ir vaizdinių sistemą, bet niekada tiesiogiai ir tiksliai. Istorijos rašymuose esama neišvengiamo praeities sudabartinimo pagal ateities lūkesčius. Net tie istorikai, kurie vis dar tiki paveldėtu istorijos objektyvumu ir reikšmingumu bei jį propaguoja, neišvengiamai kvėpuoja dabarties oru. Vadinasi, jie negali išvengti praeities asimiliavimo su šiandienos mąstymu ir dominuojančiomis idėjomis. Kiekvienas praeities tekstas, tik panardintas į šiuolaikinio suvokimo horizontus, gali patekti į literatūros istorijos pasakojimą, todėl tarp fakto ir jo interpretavimo negali būti ryškios opozicijos. Literatūros istorijose galime atrasti daugybę atvejų, kai jose esantys apibendrinimai ir rūšiavimai iškreipia ar net sunaikina atskirų tekstų unikalumą. Ypač tai būdinga Vidurio ir Rytų Europai, kur politikai ieško istorikų pagalbos, o kai kurie išpopuliarėję istorikai susilaukia pagrįstų kaltinimų dėl per didelio politikavimo. Kad istorijos aiškiniams tebėra stipriai veikiami politinių ir aksiologinių šiandienos pokyčių, gerai parodo naujaisi slovėnų literatūros kanono pokyčiai: jame atsirado daug daugiau emigrantų, marginalių rašytojų, pramoginių žanrų, o klasikai įgijo naujas traktuotes (jų garsusis klasikas

Francas Prešerenas, seniau garbintas dėl laisvos kūrybos dvasios, dabar vadinamas krikščionybės šalininku).

Net jei istorikas programiškai ir sąmoningai atsiriboja nuo politikų ir politikos, jis negali įlįsti į kito praityje gyvenusio žmogaus kailį. Praeitis nėra istorikui psichologine ar fenomenologine išvalga perskrodžiamas pažinimo objektas, todėl ir negali būti jo tiksliai paaiškinta. Postmodernus praeities neaiškumo traktavimas iš esmės skiriasi nuo pozityvistinio, kai dar tikėtasi, kad mokslo priemonėmis žmogus yra pajėgus nuosekliai plėsti savo pažinimo akiračius, naujus atradimus logiškai (hermeneutinio rato principu) priderindamas prie turimų sistemų. Praeitis iš esmės negali būti aiški. Tarkime, holokaus-to, Spalio revoliucijos, trėmimų traumuojantys faktai ir juos aprašanti literatūra niekada nebus mūsų tapačiai suprasti, nes jie yra kitoniški mūsų turimos gyvenimo patirties atžvilgiu. Todėl kiekvienas istorinis faktas gali būti prilygintas labai seniai įvykusiam nusikaltimui, o istorikas – detektyvui, kuris pagal savo surinktus skurdžius faktus gali parengti tam tikras nepatvirtintas interpretacines versijas.

Tačiau tarp literatūros istorijos teorijos ir filosofijos bei praktinio literatūros istorijų rašymo vis dar žioji sunkiai peržengiama bedugnė. Net ir suvokus literatūros istorijos reformavimo būtinybę, nėra lengva sukurti naujas jos pasakojimo formas. Kaip istorijos atnaujinimo sėkmingus pavyzdžius straipsnio autorius pamini *A New History of French Literature* (1989) ir *History of the Literary Culture of East-Central Europe* (2003). Anot jo, postistorizmas, kritiškai įvertinęs ankstesnių istorikų vartotas sąvokas (progresas, tauta, Vakarų civilizacija, amžiaus dvasia, kūrinio esmė, dėsninga periodų kaita, istorinė tiesa, objektas ir objektyvus pažinimas, ir pan.), iš esmės dekonstravo „didžiojo pasakojimo“ istorijos teleologinę ir totalitarinę struktūrą, atverdamas neribotą perspektyvą postmoderniam istorijos rašymo ir pasakojimo konkretumui, fiktyvumui bei reliatyvizmui.

Suabejojus istorinės tiesos objektyvumu, tenka suabejoti pačia svarbiausia istorijų rašymo pažintine funkcija. Postmodernistai pri-

verčia suabejoti šviečiamojo racionalizmo iškelta mokslinio pažinimo reikšme ir jo progreso idėja. Foucault, rašydamas apie pažinimo archeologiją ir diskurso genealogiją, įrodinėjo, kad ne tik humanitarinių mokslų, bet ir gamtamokslio žinios visada yra ribotos, priklausomos nuo išankstinių prielaidų bei dogmatiškos. Nors jau žymus vokiečių istorikas Leopoldas von Ranke kalbėjo apie kultūros formų heterogeniškumą ir įvairovę, tačiau dar tikėjo, kad tą įvairovę pagal tam tikrus istorijos vystymosi periodus galima subendravardiklinti, apibendrinti ir suvienodinti. Postmodernistams pavyko įrodyti, kad tai apgaulinga iliuzija ir taip diskvalifikuoti istorijos universalizmo principą. Supratimas, kad tuo pačiu metu gali egzistuoti daugybė skirtingų to paties fakto interpretavimų, leido suvokti dar daugiau: kad istorija egzistuoja kaip nesibaigiantis ir aiškių ribų neturintis pasakojimas, kaip įvairiausių nuomonių ir jų revizijų konglomeratas.

Postmodernizmo paskatintas sugrįžimas prie istorijos problemos iš esmės reiškia sugrįžimą prie jos pasakojimo problemos. Istorinis pasakojimas buvo sugražintas, bet be visų jo objektyvumą teigiančių ir įtvirtinančių priemonių. Postmodernios istorijos pasakojime turi pasikeisti buvusi struktūra ir reikšmė. Labiausiai už tai turime dėkoti White'ui, Foucault ir kt., sukrėtusiems istorijos autoritetą. Jie parodė, kaip nacionalinėse istorijose nematomas visažinis pasakotojas pateikia „tikrą istoriją“ ir apsimeta nešališkai aiškinantis faktus tokius, kokie jie buvo iš tikrųjų. Postmoderni naratologia atskleidė, kad istoriniame pasakojime konstatuojami faktai, jų sureikšminimas ar nutylėjimas, priklauso nuo jų rašančio istoriko istorinės hermeneutinės bei socialinės ideologinės orientacijos, nuo jo viešai nutylimų politinių ir estetinių simpatijų ar antipatijų. Praeities reiškiniai taip pat yra transformuojami istoriko turimų ir vartojamų sąvokų, jo vertybių sistemos (anot Imanuelio Kanto, taip vyksta praeities realybės kategorizavimas). Taip buvo pasėta gili abejonė objektyvistine istorijos pasakojimų totalybe ir skatinama atsisakyti istorinių procesų aiškinimo integraliosios logikos. Postmodernus istorijos rašymas yra kreipiamas

prie faktų atsitiktinumo ir netolydumo, heterogeniškumo ir neįmanomos suniveluoti bei apibendrinti kūrybos įvairovės. Literatūros istorijos rašytojams tapo svarbios intertekstualumo ir dialogo sąvokos, kad pasakojimuose būtų sustiprinta reliatyvizmo ir hibridiškumo logika. Vietoje objektyvistinės įvairovę sintezuojančios pasakojimo logikos pradėti kurti daugiabalsiai pasakojimai, įtraukiantys ne tik iš praeities, bet ir iš dabarties nesuderinamus faktus ar interpretavimus. Naujose literatūros istorijose sustiprėjo dėmesys marginalizuotai kasdienio gyvenimo patirčiai, o linijinis pasakojimas įgavo raizgaus tinklo arba labirinto formas. Kitaip tariant, naujas istorijos rašymas pareikalauja visai kitos kritiškos hermeneutikos ir siekia išgauti su praeitimi, kuriai būdingas chaotiškas kultūrinis daugiabalsiškumas, kuo adekvatesnį santykį.

Šiuolaikinėje literatūros historiografijoje keičiasi ne tik pasakojimo tonas bei forma, vietoje objektyvistinio chronologinio linijinio perimant daugiabalsį ir labirintinį, bet ir jos objektas (joje atsiradusi recepcinė *prasmės horizonto* sąvoka nurodo, kad mūsų pažinimas negali pasiekti istorinio fakto „objektyvios“ interpretacijos, kaip žmogus negali prieiti prie jo matomo horizonto).

Reformuojant literatūros istorijos rašymą taip pat iškyla kitas svarbus klausimas: kiek jos objektas yra savitas, estetiškas arba literatūriškas. Šiuolaikinėje kultūroje išplitus pramoginiams žanrams, internetinei kūrybos sklaidai, menui vis labiau suartėjant su vartojimo poreikiais, romantinės ir modernistinės idėjos apie literatūros paskirties estetinį imanentiškumą, kaip ir apie rašytoją – tautos ir žmonijos ateities pranašą – praranda prasmę. Literatūra tampa viena iš daugelio kasdienės kultūros sričių, daug stipriau saugdama su praktinio gyvenimo problemomis. Rusų formalistų naujai permąstyta literatūros estetiškumo kaip literatūriškumo, arba kalbos į save nukreiptumo, klausimas daugiau nebekelia didesnio susidomėjimo. Jų teigtas literatūriškumo ir imanentinės raidos principas buvo svarbus savu laiku kovojant su vulgariuoju marksizmu ir pozityvistiniu istorizmu,

pernelyg primityviai sociologizavusiais literatūros tyrimus. Tačiau formalistai ir struktūralistai, atmesdami istorinių įvykių empirinį paviršių ir gilindamiesi į literatūros formų kaitos vidinius požymius, kuriuos sukelia jų savireguliacijos sisteminiai principai, iš esmės kartoją tą patį pozityvistų pažinimo principą, – tik jau ne ekonominės bazės, o literatūros ar kalbos sistemos koncepcija jiems teikė galimybę moksliniais pagrindais tirti pasirinktų reiškinių dėšningumus. Foucault savo darbais toldamas nuo semiotikų ir atlikdamas „episteminių posūkių“ istorijon, ne tik atmetė formaliuosius tyrinėjimo metodus, *sugražindamas literatūrą prie konkrečios kultūrinės situacijos*, bet ir atsisakė pozityvistinio istorizmo, kalbančio apie objektyvią istorinę tiesą. Jam praeitis jau nebėra objektyvė, nes randasi iš priešingai veikusių ir veikiančių krypčių, įtampų ir diskusijų, ir yra horizontalinė.

Foucault inicijuoti postmodernistiniai literatūros istorijos tyrimai turi savitą, Lietuvoje dar menkai įtvirtintą *literatūrinės kultūros (literary culture)* pavadinimą. Tai reiškia, kad literatūra, kaip išsiskirianti estetiniu savitumu kultūros sritis, išnyko! Kad dabartiniam kūrinio supratimui, be atidžios kalbinės teksto analizės, ne mažiau reikalinga kultūrinio konteksto analizė, ir kad tai yra neatskiriama susiję fenomenai. Taip suprasta literatūrinė kultūra remiasi į du kraštutinius poliūs: stabilią ir konvencinę valstybinių institucijų vykdomą veiklą, kuriančią oficialias jos verčių sistemas, ir nestabilią, konvencines sistemas ardančią, keičiančią ir dažnai joms alternatyvią visuomenės viešai reiškiamą praktiką. Tarp šių kultūros polių – konservatyvaus institucinio ir alternatyvaus visuomeninio – susidarantį prieštaravimų bei sutarčių komunikacinį tinklą turėtume suvokti kaip literatūrinės kultūros reiškinį. Todėl dėšningai literatūros tyrinėtojams iškilo klausimas, kas yra jų objektas ir kaip galima apskritai parašyti specializuotos pakraipos literatūros istoriją? Vis dažniau konstatuojamas intertekstinis grožinės ir negrožinės literatūrų sąryšis, remiantis postmodernia Foucault koncepcija, kurioje daiktavardis *literatūra* pavirto kiekvienam kultūros reiškiniui tinkamu epitetu *literatūrinis, tekstinis, rašytinis*.

Kai tik imame suprasti, kad literatūros laukas, veikiantis tarp kitų kultūros laukų, sudaro su jais stiprų daugiakryptį tarpusavio komunikacijos tinklą, literatūrą turėtume suprasti ne tik fenomenologiškai tik kaip tam tikros patirties refleksijas, bet ir ideologiškai kaip svarbią politikų galiai palaikyti bei visuomeniniams pokyčiams sukelti priemonę (dominuojantis literatūros vaidmuo tautinių ar revoliucinių sąjūdžių metu). Šiuolaikiniai istorikai jau negali ignoruoti to fakto, kad individai savo ir kito tapatybes formuoja remdamiesi ne tik estetinė kūrybos sritimi, bet ir kasdienės realybės banalybėmis, politika, filosofija, religija ir kt.

Todėl šiuolaikiniam literatūros istorikui iškeliamas nelengvas klausimas, kaip literatūros istoriją atskirti nuo kitų kultūros sričių, kad argumentai būtų įtikinami ir kad ji nepavirstų bendro pobūdžio intensyviai po Europos universitetus plintančiomis kultūros studijomis? Ar literatūra yra atskira kultūros sritis? O literatūros istorija – atskira mokslo šaka? Šiandieninė humanitarinių mokslų situacija į šiuos klausimus suponuoja nevienareikšmius, bet vis dėlto dažnai negatyvaus pobūdžio atsakymus.

Tačiau turim pripažinti ir tai, kad, nežiūrint šiandien vykstančio akivaizdaus literatūros estetinio savitumo nykimo, grožinė literatūra kaip „superžanras“, išskirtinis, savarankiškas ir daugeliu atveju hėgeliškai pats tobuliausias, yra taip įaugęs į mūsų suvokimą ir mūsų istorinių tyrimų tradiciją, kad ją įvertinti naujai, kaip to reikalautų dabartinė kultūra, vis dar nėra lengva. Dėl to literatūros istorija vis dar funkcionuoja kaip atskira disciplina, išsauganti po romantizmo kuriamą ir gludinamą knygų, vadinamų grožine literatūra, korpusą, aprašanti jo savitumą ir istorinės kaitos ypatumus. Vadinasi, turėtume taip pat matyti ir pripažinti, kad literatūros istorija literatūriška ir savita yra tik tiek, kiek ji priima tradiciškai susiformavusį grožinės literatūros tekstų korpusą ir jo apibrėžtose ribose tyrinėja kūrybinės vaizduotės, žanrų, motyvų ir specifinių sąvokų raidą bei paplitimą, kūrinijų kompozicijos ir stiliaus ypatumus. Be to, grožinės literatūros

savitumui ir reikšmingumui išsakyti bei palaikyti esame paveldėję didelį valstybinių ir švietimo institucijų tinklą, galingas bei aktyvias specializuotų leidyklų ir žiniasklaidos sferas, literatūrinę kritiką ir jos laukiančią skaitytojų publiką.

Tačiau taip pat turėtume atkreipti dėmesį į tai, kad dabartinėje visuomenėje ir kultūroje grožinė literatūra jau egzistuoja kitoje suvokimo aplinkoje, kurios negalima ignoruoti. Todėl literatūrologai turėtų būti pasirengę aiškinti knygas, neatskirdami jų nuo sociopragmatinių sąvokų konteksto. O literatūros istoriką visuomeniniai įvykiai irgi turėtų dominti ne mažiau nei aptariamoms knygos. Todėl jo tyrimų tikslas turėtų būti tai, apie ką kalbėjo dar Pierre'as Bourdieu, – išvelgti estetinių formų ir pasaulio, kuriam jos priklauso, ryšius.

Literatūros istorija praeities reiškinius sufokusuoja į savą atminties formą ir tradiciją, kuri suteikia dabarties kūrybai tam tikrus vertinimo kriterijus, judėjimo ar pasipriešinimo impulsus. Ji tiesiogiai ar tarpininkaujant kritikai veikia naujos kūrybos suvokimą, tačiau taip pat negali nepatirti ir iš jos kylančio grįžtamojo poveikio.

Šiuolaikinės literatūros susiniveliavimo su bendrąja kultūra problema papildoma bei paaiškina naujai suprastas teksto ir konteksto santykis, kai anksčiau buvę alternatyvūs reiškiniai imti aiškinti kaip susilieję ir sunkiai atskiriami. Literatūros kontekstualizacija arba įvietinimas jau seniai yra įprasta literatūros istorinių tyrimų procedūra. Pozityvistinė metodologija ieškojo teksto atsiradimo priežasčių, įtakų ir šaltinių, lygindama jį su kitais tektais. Aplinka (*milieu*) buvo reikalinga ne tik jo genezei iširti, bet ir prasmei aptarti. Šiuolaikinėje istoriografijoje kontekstas nebegali atlikti ankstesnių kūrinio genetinio tyrimo užduočių, nes jis jau nėra natūralistiškai traktuojamas kaip objektyvus reiškinys. Tiek kontekstas, tiek tekstas yra suprantami kaip interpretacinis konstruktas arba modelis. Istoriniai kontekstai yra modeliuojami iš dviejų svarbiausių perspektyvų: iš tyrinėtojo (kokį tekstą ir kokią jo aplinką jis pasirinko) ir iš jo pasirinktos istorinės metodologinės perspektyvos (kokiais metodologiniais principais

vadovaudamasis jis praeitį suvoks ir aiškins). Konteksto konstrukcinį pobūdį nulemia ne tik istorinių tekstų sunkiai aprėpiama įvairovė, bet ir jų nelengvai perkandamas dviprasmiškumas arba prasmės neskaidrumas. Žvelgiant iš kalbinio ir tekstualaus pasaulio suvokimo perspektyvos, aiškios ribos tarp teksto ir konteksto išsitrina: kontekstas įeina į tekstą (kūrinys kalba apie tuo metu aktualias socialines ir ideologines problemas), o literatūros tekstas – į kontekstą (jis yra interpretuojamas kritikų, komentuojamas skaitytojų). Todėl tiksliau yra kalbėti apie abipusę teksto ir konteksto komunikaciją, dialogą (Hans-Georg Gadamer), socialinės energijos cirkuliavimą (Stephen Greenblatt), intertekstualumą arba socioistorinį kūrinio akiratį (Julia Kristeva). Literatūros istorija su joje esančiais tekstais ir kontekstais nebėra mimetinė praeities tikrovės reprezentacija, o iš intertekstinių ryšių sukonstruoti tam tikri interpretaciniai modeliai.

Išsamiai išanalizavęs „didžiojo pasakojimo“ istorijos kaitos priežastis ir aspektus, Juvanas iškelia paskutinį svarbiausią klausimą – kaip turėtų atrodyti reformuotos šiuolaikinės literatūros istorijos modelis?

Straipsnio autorius nemažai vietos paskiria, jo nuomone, labiausiai pasisekusioms naujausioms prancūzų ir Rytų–Vidurio Europos literatūrų istorijoms (kurių redaktoriai yra D. Hollier, J. Neubauer, M. Cornis-Pope) aptarti, ir pasiūlo savo atsakymą – literatūrologai turėtų imtis istorinio hiperteksto rašymo, kuriame būtų derinami enciklopediniai specifinių faktų analitiniai aprašymai su sintetiniais istoriniais pasakojimais. Literatūros istorijose literatūra neturėtų būti griežčiau atskirta nuo kultūrinio konteksto, o estetiniai jos aspektai – nuo ideologinių. Joje turėtų derėti įvairiausios metodologinės perspektyvos. Ją turėtų rašyti visi norintys ir turintys ką pasakyti, ir ji neturėtų siekti praeities faktus aprėminančios uždaros formos ar kokios vienos diktatūrinės strateginės linijos. Jo manymu, enciklopedinio ir istorinio rašymo simbiozė leistų geriausiai suderinti turimą tradiciją su naujais postmodernaus mąstymo bei rašymo iššūkiais, pasiekti ir norimą mokslinio lygmens profesionalumą, ir

pliuralistines perspektyvas atveriančio pasakojimo patrauklumą. Toks tekstas turėtų būti sukurtas elektroninėje terpėje, nes joje jis galėtų geriausiai funkcionuoti, būti plečiamas ir vartojamas. Jis aprėptų visą svarbiausią informaciją (čia būtų galima demonstruoti visą turimą istorinį archyvą, bibliografiją, iliustracijas ir kt.) ir būtų atviras naujoms literatūros interpretacijoms bei diskusijoms. Literatūros istorija tokiu atveju galėtų tapti *literatūrinės kultūros* istorija – panoraminiu nacionalinės kultūros tyrimo projektu.

Kito Liublianos universiteto profesorius Janko Koso straipsnyje „Senieji ir naujieji literatūros istorijos modeliai“ į iškeltą klausimą, kodėl šiandien neįmanoma parašyti įprastos literatūros istorijos, pateikti trys atsakymai. Postmodernioje kultūroje to daryti neleidžia sustiprėjęs nihilizmas (tiesos tėra interpretacinės), dekadansas (teigiama tapatybių krizė), anarchizmas (rašymas interpretuojamas kaip iracionalus žaidimas ir laisvės sritis). Tokiame kontekste tradiciniais priešastinės tvarkos ir amžinųjų vertybių koncepciniais pagrindais parašyta literatūros istorija praranda turėtą galią ir autoritetą. Postmodernizme istorijos „didžiojo pasakojimo“ paradoksas išviešinamas labai atvirai ir negailestingai – ar gali istorijai, stokojančiai aiškumo ir dėsningumo bei neturinčiai pabaigos, trumpaamžiai mokslininkai sukurti siužetinius logiškai motyvuotus, baigtinius pasakojimus?

Vis dėlto literatūrologijoje mes esame paveldėję iš XIX a. stipriai įsišaknijusią tradiciją tirti ir rašyti nacionalines istorijas. Šios istorijos buvo ganėtinai dviprasmiškos. Viena vertus, kaip kultūrinės istorinės mokyklos ir pozityvistinės ideologijos produktai jos naudojosi empiriniais tyrimo metodais, pasižymėjo skrupulingu šaltinių ir faktų patikrinimu, kruopščiais bibliografijos, tekstų aprašymais ir apžvalgomis bei deklaravo objektyvumo siekinį. Kita vertus, teigdamos, kad literatūros istorija yra glaudžiausiai suaugusi su tautos istorija ir geriausiai išreiškia jos dvasią (moderniau sakant, tautinį savitumą), jos turėjo stiprų tautinės ideologijos pagrindą. Nuo 1960 m. tokios istorijos Slovėnijoje patyrė krachą.

Literatūrologams iškilęs klausimas, kaip naujoviškai (postmoderniai) parašyti literatūros istorijas, Janko Koso nuomone, gali būti sprendžiamas atnaujinant jos rašymo metodologinius pagrindus (receptijos teorijos, ideologijos kritika, istorinis materializmas, feminizmas, psichoanalizė). Naujos literatūros istorijos turėtų būti metodologiškai įvairiakryptės. Svarbiausia – jos turi pajėgti priimti minėtus nihilizmo ir anarchizmo iššūkius, tačiau atsispirti jų radikaliems kraštutinumams.

Lado Kraljaus, Liublianos universiteto lyginamosios literatūros profesorius emeritus, straipsnyje aktualiausias klausimas, į kurį ieškoma atsakymo, iškeltas jo pavadinime „Kiek literatūros istorijose yra mokslo, o kiek fantazijos?“ Jo straipsnis pradamas nuo Aristotelio *Poetikos* 9–23 skyrių, kuriuose aptariami istorinio ir poetinio teksto rašymo skirtumai: nors abiejuose aprašinėjamos konkretybės, antrasis nėra toks tikslus kaip pirmasis, dėstoma ne tai, kas įvyko, o kas galėtų įvykti, tačiau kalbama apie universalius dalykus, todėl etine prasme jis yra reikšmingesnis. Vadinasi, apibendrinanti poetinį rašymą Aristotelis laikė etiškai vertingesniu nei konkretų istorinį.

Romantizme atsiradusios nacionalinės literatūros istorijos, įtvirtinusios grožinės literatūros sąvoką ir jos estetinės funkcijos reikšmę, istoriografiją kaip objektyvų konkrečių faktų aprašymą kilstelėjo į etiškai aukštesnį apibendrinimų lygmenį, kuris pareikalavo sukurti gerai struktūruotus pasakojimus. Istorinės medžiagos dėstymas, atrenkant faktus į darnią chronologinę visumą, įgavo jį determinuojantį charizmatinį tikslą – pažinti tautos dvasią ir pateikti tautinių vertybių konstrukciją.

Nors slovenų (galėtume pridurti – ir lietuvių) literatūra bei jos istorija nesiribojo tik patriotinėmis vertybėmis, o XX a. pradžioje kritikuodama siaurus patriotinius kūrinius iškėlė estetines kūrybos vertybes, tačiau tiek šalies centre, tiek emigracijoje nacionalinės dvasios saugojimas išliko vienu svarbiausių jos tikslų, o tuo suabejoti reikškė pasikėsinti į pačias švenčiausias vertybes.

Literatūros suinstrumentinimas ir pavertimas patriotinių tikslų priemone buvo pradėtas vokiečių romantikų ir sukėlė jiems visai netikėtas nacionalizmo bangas Vidurio Europoje (lietuvius jis pasiekė per dvigubo paradokso judesį: vokiškas patriotizmas visai to nesiekdamas sužadino lenkišką, o pastarasis – lietuvišką). Literatūros istorijos tyrimai atsirado palyginti vėlai: pirmoji katedra buvo įsteigta 1818 m. Jenos universitete, jai vadovavo Augustas Vilhelmas Schlegelis. Jis buvo nuolat atakuojamas laiškais, raginančiais rašyti knygas apie literatūros istoriją jų alkstančiai tautinei mokyklai ir bendruomenei. XIX ir XX a. pirmoje pusėje visuomenė literatūros istorijas vertino kaip filologinio darbo viršūnę, todėl nereikėjo dėti daug pastangų jų reikšmingumui įrodyti. Visai kitokia visuomeninė situacija yra susiklosčiusi dabartiniam literatūros istorikui. Romantinio laikotarpio nacionalinės literatūros istorijos ne tik priartėjo prie Aristotelio išgirto poetinio pasakojimo, bet ir išpuoselėjo jo nurodytą antrąjį reikalavimą – įvykių ir faktų dėstymo chronologinį nuoseklumą. Turime pripažinti, kad iki pat šių dienų chronologinis įvykių aprašymas mums tebėra bet kokios istorijos rašymo pagrindas.

Visa tai tapo abejotina, sustiprėjus „didžiojo pasakojimo“ kritikai. Prie šios kritikos labai daug prisidėjo Foucault knygos. Galima net teigti, kad radikalus šiuolaikinės literatūros atsiskyrimas nuo tradicinės istoriografijos prasidėjo ir įvyko kritiškai įvertinus jos chronologinius įvykių aprašymus. Foucault studijoje *The Archeology of Knowledge* (1972) įrodinėjo, kad naujosios istoriografijos pagrindu turi tapti istorinės raidos netolydumo, nenuoseklumo ir pertrūkių principas, nes tradicinė istorija, susiedama įvykius į darnią chronologinę liniją, redukuodavo kultūros praeities įvairovę, prinesdama jai savo tvarką. Nacionalinės literatūros istorikas, kaip ir rašytojas, imasi kūrybinio veiklo ir neapdirbtą gausią praeities medžiagą panaudoja savo vaizduotės darbui. Tačiau kas gali padėti literatūros istorikui darniai sujungti į siužetinį pasakojimą faktus, jei jis atsaisako charizmatinio tautos dvasios pažinimo?

Dennis Holleris, garsios šiuolaikinės prancūzų literatūros istorijos redaktorius ir Foucault idėjų praktinis realizuotojas, nukrypimą istorijose nuo chronologinio nuoseklumo susiejo su enciklopedinio rašymo atgaivinimu, turėjusiu savo pradmenų ikiromantinėje istoriografijoje. Ne veltui prie jo redaguojamos istorijos rašymo buvo pritraukti net 164 autoriai, parašę per 200 straipsnių. Ir nors jo istorijoje dar palikta tam tikra faktų dėstymo chronologija, tačiau ji dažnai prieštarauja konvencinei percepcijai, pagrįstai istorinio priežastingumo ir dėsingumo principu. Prancūzų literatūros istoriją, redaguotą Hollerio, daro patrauklią tai, kad labai išsamūs ir tikslūs enciklopediniai faktų aprašai yra kūrybingai susieti su platesniais probleminiais istorijos aiškinimais ir vertinimais, su personalaus eseistinio rašymo intonacija (pavyzdžiui, knygos skyriuje „778 / Rolando mirtis“ kalbama apie žodinės literatūros tapimą rankraštine ir tikslios datos pirmuosiuose rašytiniuose tekstuose atsiradimą, taip pat enciklopediškai aptariama datavimo problema Viduramžių rankraščiuose; arba skyriuje „Mūsų kartos svarbiausios knygos“ daugiausiai kalbama apie filosofų Louis Althusserio, Roland'o Barthes'o, Gilles'io Deleuze'o, Jacques'o Derrida, Michelio Foucault, Jacques'o Lacano, o ne rašytojų knygas). Šioje istorijoje išgautas postmodernus rašymo stilius, nes pirmenybė teikiama fragmentiniam ir konkrečiam faktų tyrimui, tikintis, kad kiekvieno skaitytojo galvoje bus sukurtos reikiamos istorinių faktų jungtys ir visuminis literatūros istorijos vaizdinys, galintis turėti savą paklaidų svyravimo amplitudę.

Nustatinėjant šiuolaikinės literatūrologijos mokslinius reitingus, nesunku pastebėti išryškėjusią skiriamąją ribą tarp vadinamųjų mokslinių tyrimų, kurie publikuojami specialių pakraipų mokslo žurnaluose, ir platesnei publikai šviesti skirtų literatūros istorinių tyrimų bei pasakojimų. Nors pastaruosiuose mėgstama remtis mokslo iškeltomis idėjomis, bet vis dėlto neišvengiama angažuotumo ideologiniams dalykams ir skaitytojų lūkesčiams, todėl jie dažnai vertinami kaip antraplaniai mokslo veikalai.

Vladimiro Biti, Zagrebo universiteto profesoriaus, straipsnyje „Visiškai *kito* vardu“ dėmesys sutelkiamas į *kito* suvokimo literatūroje problemą ir stipriau polemizuojama su radikaliaisiais literatūros istorijos reformavimo šalininkais, teigiant, kad tiek „didžiojo pasakojimo“, tiek postmoderni literatūros istorija turi savų privalumų ir trūkumų.

Apšvietos laikotarpiu istorija buvo rašoma kaip biografijų ir bibliografijų rinkinys, kurį jungė enciklopedinis universalizmo principas – pristatyti visus mokslus ir menus, visą žmonijos išmintį. Literatūra ir literatūros istorija kaip savarankiškos kultūros sritys išsiskyrė tik romantikams konceptualizavus literatūros estetinį savitumą. Priešindamiesi stiprėjantiems buržuazinės visuomenės socialinės diferenciacijos pokyčiams ir švietėjų racionalizmui, jie literatūrą aiškino kaip neišaiškinamą ktoniškumą, kaip žmogaus dvasinio individualumo ir beribiškumo išraišką. Literatūros istorija buvo kuriama pilnoje dvi-prasmiskumo situacijoje, nes norėta ir įvaldyti modernybės epochos mokslinio objektyvumo reikalavimą, ir sykiu deklaruoti literatūros estetinį ypatingumą, kuriuo pasireiškiantis unikalus žmogaus prigimties kūrybiškumas. Todėl literatūros istorijos „didžiojo pasakojimo“ koherenciją lėmė ne tik istorikų patriotinės inspiracijos, apie kurias jau buvo daug kalbėta, bet ir pastanga įžiūrėti bei atskleisti žmogaus kūrybinės dvasios esmę bei prigimties unikalumą.

Tačiau Robinas Collingwoodas 1946 m. išleistoje *Istorijos idėjoje* visiškai pagrįstai sukritikavo romantinę istoriografiją. O Johanno Gottfriedo Herderio istorfilosofijoje iškeltą mintį, kad tik labiausiai išsivysčiusios ir subrendusios Europos tautos sugeba suvokti žmonijos istorinio tobulėjimo, atsiskyrimo nuo gamtos ir perėjimo į kultūros pasaulį procesus, kai kitos žemesnės rasės taip ir pasilieka gamtos vaikų raidos stadijoje, pavadino morališkai nepatikima ir politiškai pražūtinga.

J. G. Herderio pažiūroms artimas Friedrichas Schlegelis teigė, kad literatūros istorija turi atskirti vertingiausius kultūros faktus nuo menkų ir klaidingų ir taip sukonstruoti tobuliausią dvasinį bei

intelektinį tautos lygmenį. Todėl nacionalinėse literatūros istorijose įsitvirtino griežta vertybinė faktų selekcija, aprioriškai kaip šalutinius ir neesminius faktus atmetanti visus jos tobulybės viziją trikdančius arba tautiniu atžvilgiu kitoniškus reiškinius. *Istoriniai nemalonių faktų nutylėjimai įmanomi tol, kol tai atitinka daugumos skaitytojų lūkesčius.* Jiems pasikeitus, iš esmės turi keistis ir istorinis pasakojimas, atsisakant praeitį romantizuojančių širmų. „Didžiajame pasakojime“ siekiama praleisti bet kokį kitoniškumą, kad būtų sukurtas tobulas vientisumas. Tačiau kad geriau suprastume tautinį kultūros tapatumą, neišvengiamai turime palyginti jį su kitų kultūrų kitoniškumu, ištirti skirtingų kultūrų kontaktų, jungčių ir konfliktų zonas, išviešinti nutylėtas traumines patirtis.

Anot Derrida, *pasakojimo formas mes taip pat galime suprasti kaip kolonizuojančias nesimetrines kultūros zonas*, kurias suformuoja pasakotojas ir jo reprezentuojamas bei represuojamas *kitas*. Pasakojimo forma yra socialiai habitalizuota ir performatyvi, priklausanti nuo komunikacijos konvencijų ir todėl trukdanti pasakotojui tiksliau perteikti *kitą*.

Davidas Perkinsas knygoje *Ar įmanoma literatūros istorija?* tvirtino, kad literatūros istorijos rašymui svarbiausias yra funkcinis pragmatinis principas. Literatūros istorija, anot jo, buvo ir yra tuo labiau vertinama, kuo platesnės auditorijos priimama, o priimama tada, kai geriausiai argumentuoja ir nustato tarp aprašomų faktų bei įvykių istorines jungtis. Tokiu atveju tarp istorikų atsiradusi profesinė konkurencija reikalauja iš jų vis didesnės faktų sąryšio argumentacijos, o jų pastangos pasiekti kuo didesnę kuriamo pasakojimo semantinį vieningumą ir kontrolės galią verčia juos sąmoningai nutylėti arba neigti kitokius aiškinimo variantus. Kadangi jokia literatūros istorija negali apimti visų istorinių faktų, ji deda visas pastangas atsirinktų faktų junglumui ir sąryšingumui įrodyti. Istoriniai faktai potencialiai yra atviri įvairioms interpretacijoms, tačiau koherentiškai išdėstyti įgauna savitą prasmę ir gebėjimą vienas kitą paaiškinti.

Perkinso padaryta išvada, kad svarbiausias literatūros istorijos rašymo tikslas – *atrinktų faktų loginė jungtis ir jos išsami argumentacija* – iš straipsnio autoriaus Biti susilaukė kategoriškos kritikos. Jis taip pat suabejojo, ar Perkinso teigiamą literatūros istorijos tapatumą vis dar palaiko pasakojimų konvencijų perėmimas, nes, tarkim, šiuo metu istorijos atnaujinimui labiausia ir kliūva nusistovėjusios konvencijos. Tačiau ar įmanoma istoriniame pasakojime visus praeities faktus logiškai susieti ir moksliskai paaiškinti? Į tokią klausimą, remdamasis White'u, Perkinsas atsako teigiamai: beformei ir nesuprantamai literatūros praeičiai istorinio pasakojimo estetinė forma suteikia tiesos ir supratimo galimybę. Todėl norėdami turėti sąryšingai įprasmintą praeities paveikslą, historiografiją turėtume beletrizuoti.

Tačiau tokios mintys, Biti nuomone, nėra visai patikimos. Turėtume taip pat pamatyti, kad bet kokiame istoriniame pasakojime egzistuoja skirtumas (plyšys) tarp to, kas reprezentuojama, ir jo reprezentacijos. Slopinama trauminė patirtis istorinių pasakojimų rašymo metu prabunda juos iškraipydama. Todėl joks istorinis faktų reprezentavimas neapsieina be jų iškraipymų. Šiuolaikinis istorikas jau neturėtų lengvai patikėti, kad jo kuriami beletrizuoti pasakojimai, suteikdami praeičiai darnią beletristinę formą, ją kartu ir paaiškina. Tikėjimą galimu tokiu lengvu praeities suvokimo būdu, kaip ir jos estetiškos visumos organiškumu, jau yra palietęs abejojimas.

Pranešime padaroma išvada, kad abiejų – ir tradicinės, ir postmodernios – istorijų modeliai yra performatyvūs, todėl kategoriška jų priešprieša nėra teisinga. Ar pirmoji yra tik regresyvi bei represyvi, puoselėjanti autoritetus, konvencijas ir nustatytus dėsningumus, o antroji vien tik teigiama, legalizuojanti nutildytus balsus ir traumų dezintegruotą tikrovę? Jei pirmoji, kurdama visuminį praeities paveikslą, eliminuoja kitoniškumą, tai antroji savo tikslu išsikelia to kitoniškumo aprašymą. Ar jos abi nėra išankstinių troškimų realizacijos, tam tikrų galių valdomos, vienašališkos ir ribotos, dėl to susilaukiančios pelnytos kritikos?

Postmoderni enciklopediniu ir labirintiniu principu parašyta literatūros istorija, kaip ir postmodernaus romano pasakojimas, reikalauja intelektualiai gerai pasirengusio ir tam nusiteikusio skaitytojo, kuris sugebėtų nepasiklysti jos labirintuose ir nepatingėtų iš pasiūlytų istorinių fragmentų susimodeliuoti savitą istorijos visuminį vaizdinį. Todėl daugelis komerciškai nusistačiusių leidyklų mieliau leidžia populiariesnę ir švietimo sistemai labiau priimtina „didžiojo pasakojimo“ istoriją, nors dėl jos teisingumo kyla vis daugiau abejonų. Nepaisant to, kad nacionalinėse literatūros istorijose sukuriamas visuminis panoraminis vaizdas, lyginant jį su praeities gyvenimo konkretybe, yra funkcionuojantis mitas, jis tebėra išsilaikęs šiuolaikinėje populiariojo mokslo bei švietimo apyvarčioje. Gal rašyti istoriją skatina mums esantis ne tik pažinimo smalsumas, bet ir etiniai ar politiniai imperatyvai? Pranešimo pabaigoje mokslininkas klausia, ar abiejų pakraipų kuriamos istorijos, kompensuodamos viena kitos trūkumus, negalėtų taikiai koegzistuoti šiuolaikinėje kultūroje? Jo pastanga abi – modernią ir postmodernią – literatūros istorijos rašymo kryptis savaip pateisinti ir susieti, pabrėžiant tiesos suvokimo būdų daugiaaspektiškumą, tarsi pratęsia Juvano mintį apie istorinio hiperteksto rašymo perspektyvą, kur siūloma suderinti abu: enciklopedinį analitinį ir socialiai bei politiškai angažuatą, istorinius pasakojimus.

Peteris Zajecas, čekų ir slovakų literatūros profesorius iš Humboldto universiteto, straipsnyje „Literatūros historiografija kaip sinoptinis žemėlapis“ išsako dvi svarbiausias idėjas. Pirma, kad literatūros istoriją kaip modelinį reiškinių galime palyginti su literatūrinio gyvenimo praetimi, kaip žemėlapij su jame nubraižytos vietovės tikroviškumu. Antra, kad jei išskirsime du žemėlapių tipus: tradicinius vietovių ir sinoptinius atmosferos virš vietovių, teikiančius galimybę prognozuoti orus, tai literatūros istorijos žemėlapius greičiau turėtume lyginti su pastaraisiais. Literatūros istoriją lyginti su sinoptiniu žemėlapiu skatina ne tik šiuolaikinės kultūros postmodernus posūkis į erdvę ir vizualumą, bet ir tai, kad, anot Jakobsono, erdvė ir laikas yra tarpu-

savyje susiję reiškiniai, kaip bet kokio fakto svarbiausios egzistavimo charakteristikos. Sinoptinio žemėlapio didžiausias skirtumas nuo paprasto vietovės žemėlapiu yra tas, kad jis klimato reiškinius aprašo kaip dinamiškus, nuolat kintančius oro srautus, o antrasis – kaip statiškus ir duotus kartą visiems laikams. Literatūros istorijos sinoptiškumą ir jos faktų dinamiškumą palaiko tai, kad jie yra neišvengiamai selektyviai pristatomi ir patys semantiškai nėra skaidrūs. Sinoptiniai žemėlapiai, kaip ir atnaujintos postmodernios literatūros istorijos, pasižymi daugiacentriškumu, artimų ir tolimų žiūros perspektyvų kaita, besikeičiančių ar net viena kitai prieštaraujančių interpretacijų srautais, kurių ribas kartais sunku tiksliau apibrėžti. Jose dažnai susigrumia du priešingi nuomonių frontai: vieni akcentuoja estetiškus dalykus, kiti – kultūrinės istorinės mokyklos principus, kuriais remiantis įrodinėjama, kad tautos kultūrinę atmintį formuoja ne tik meninė kūryba, grožinė literatūra, žodžiai ir sakiniai, bet ir apeigos, šokiai, raštai, ornamentai, valgymas, gėrimas, paminklai, peizažai ir pan., – nes viskas tampa atminties ženklais.

XIX ir XX a. pradžios istoriografija (apimanti ir literatūros istorijas) buvo pagrįsta nuostata, kurią George'o Orwello žodžiais galėtume apibūdinti taip: kas kontroliuoja praeitį, tas kontroliuoja ir ateitį, o kas kontroliuoja dabartį, kontroliuoja ir praeitį. Taip žvelgiant istorija matoma kaip galios santykių ir kontrolės mechanizmų istorija. Nacionalinių istorijų rašymas labai gerai parodo, kad tas, kas kontroliuoja jų rašymo laiką, kontroliuoja ir teritoriją, kad jų praeities „okupacija“ reiškia dabarties, o ypač ateities kontrolę. Nacionalinės literatūros istorijos, teigiančios priežastinį teleologinį istorijos vystymąsi, kai nuo žemesniųjų raidos pakopų pereinama prie aukštesniųjų, yra per-smelktos tautinės savimonės ir kultūros progreso idėjos.

Prieš įsitvirtinusį ir nekritiškai puoselėjamą nacionalinės literatūros istorijos diktatūriškumą bei normatyviškumą ir yra nukreiptas pranešimo autoriaus siūlomas literatūros istorijos kaip sinoptinio žemėlapiu modelis. Jis leistų literatūros istoriją suprasti ne kaip

direktyvinės, bet kaip orientacinės krypties pasakojimą, įvykius ir faktus išdėstyti ne nuosekliai vienlaikė linija, o su atsišakojimais įvairiomis kryptimis. Sinoptinio žemėlapiu bruožų turi naujausios prancūzų ir Vidurio-Rytų Europos literatūrų istorijos.

Vis dažniau šiuo metu literatūros istorijos traktuojamos kaip *atsiminimai apie literatūros praeitį*, arba kaip tam tikras archyvas, kurį mes nuolat rekonstruojame (saugome), konstruojame (klasifikuojame) ir dekonstruojame (pakeičiame, pertvarkome). Lygindami literatūros istoriją su archyvu, turime žinoti, kad jų būna įvairiausių tipų: muziejų, bibliotekų, memorialų, galerijų ir kt. Šiuolaikiniuose archyvuose kaupiami ne tik rankraščiai, bet ir gausūs garso bei vaizdo įrašai, nuotraukos. Padažnę literatūros istorijos palyginimas su atsiminimais ar archyvu taip pat liudija, kad ji turėtų atsisakyti anksčiau turėtos kontrolės galios, kad praeitis nėra idealiai sutvarkyta, nes joje įmanu ką nors pamesti arba užmiršti, o kai ką gal ir pernelyg sureikšminti. Rašydami istorijas, mes ne tik siekiame praeitį prisiminti ir priderinti prie šiuolaikinio suvokimo horizonto, bet ir patys į praeitį įsiterpti. Vadinasi, mes praeitį matome ne objektyviai, kaip norėtume ar kaip tvirtiname, o selektyviai pritaikomą prie dabarties, nes tik taip galime įprasminti save kaip koherentiškos praeities dalelę, peržengti mirties ir gyvenimo ribą. Todėl nuolat kalbama apie užmirštų faktų prisiminimus ir nesiliaujama perrašinėti istorijų, praeities horizonte pridėdant naujus savus taškus, jungtis ar prasių tinklelius.

Šiuolaikinės literatūros istorijos polifunkcinį ir daugiaperspektyvinį pobūdį lemia daug veiksnių: estetinių ir kultūrinių interpretacijų derinimas; intertekstiniais tyrimais dažniau peržengiamos nacionalinės literatūros ribos; vis aktualiau išskylanti literatūros tapatumo problema; suabejojimas „didžiojo pasakojimo“ objektyvumu ir progresyvumu; literatūros kanonas vietoje normatyvinio įgauna orientacinio geriausių kūrinių sąrašo statusą.

Ivano Verčios, Triesto universiteto rusų kalbos ir literatūros profesorius, straipsnyje „Pasakymo subjektas kaip literatūros istorijos

tyrimų objektas“ gilinamasi į literatūros tyrimų objektą ištikusią krizę ir pasiūlomas būdas, kaip ją spręsti bei kokias kryptimi pasukti naujų literatūros istorijų rašymą.

Krizių metu, anot jo, pats produktyviausias darbas yra iš naujo peržiūrėti tiriamo objekto empirinį materialumą – užrašytą žodį. Literatūrologams itin svarbu vis labiau įsigilinti ir ištirti žodžio fenomeną kaip kiekvieno pasakojimo ir sykiu literatūros istorijos pamatą. Literatūros istorijos yra sudarytos iš žodžių apie žodžius, pasakojimų apie pasakojimus, rašymo apie rašymus, istorijų ir jų skaitymų perpasakojimo. Nors nuo seniausių laikų buvo nuolat kalbama apie žodžio prasmės daugiareikšmiškumą, vis dėlto jis buvo suprantamas kaip svarbiausia ir patikimiausia tarpininkavimo bei komunikavimo priemonė. XX a. viduryje žodžio daugiareikšmiškumo traktuotė iš esmės pasikeitė. Iš akademinio taško žiūrint, šiuolaikinės literatūrologijos krizę sukėlė būtent žodžio tapatumo krizė, nutolimas nuo pozityvistų ir struktūralistų iliuzijos apie tiksliai nustatomas jo reikšmes.

„Didžiojo pasakojimo“ istorija kaip tik ir buvo labiausiai susijusi su tapatybės koncepcija, jos kūrimu bei įtvirtinimu. Tereikia prisiminti, jog ji buvo pradėta kurti ir plėtojama tam, kad įtvirtintų tautinį tapatumą. Literatūros istorijoje buvo nustatoma praėties tekstų prasmė ir reikšmė, o istorikai jautėsi tarsi laiškanėšiai, svarbių žinių ir tiesų savo amžininkams platintojai, kartais apimti perdėto pasitikėjimo savimi ir net intelektualinės agresijos. Literatūros istorija, remiantis hermeneutine tradicija ar Jurijaus Lotmano struktūralistine kultūros koncepcija, sklandžiai *funkcionuoja kaip aš/tu komunikavimo struktūroje perduodama prasmės vieta.*

Postmodernizme šios komunikacijos sėkme buvo suabejota, nes buvusių dviejų klausimų (ką žmogus reiškia pasauliui ir ką reiškia pasaulis žmogui) atskirumas neteko prasmės. Fenomenologiškai konstatuota stipri abipusė objekto ir subjekto sąveika panaikina galimybę nustatyti aiškią objekto (istorinio fakto) ir subjekto (fakto interpretavimo) opoziciją bei tiksliai žodžio reikšmes.

Literatūros istorija, kaip žinių ir faktų perdavimas žodžiu, yra dualistinis fenomenas, todėl negali išvengti reikšmių ir komunikavimo konfliktiškumo. Žodis kalba ir apie natūralųjį pasaulį (tekstai kaip estetiški objektai buvo įvertinti daug vėliau, nei jie atsirado), ir jį įžodindamas transformuoja bei kalba apie tekstų pasaulį (tuo pasirėmę formalistai ir struktūralistai inicijavo imanentinius literatūros raidos tyrimus, pasižyminčius sudėtinga akademinė kalba). Suvokimas, kad egzistuoja skirtingos žodžio reikšmės kryptys, apnuogino hermeneutinio rato ydingumą, nepajėgumą susieti į darnią pažinimo visumą atskiras pažinimo kryptis ir daleles. Literatūros istoriją krizė ištiko ne tik dėl suvokimo, kad nustatytos „natūralios“ pasaulio reikšmės yra iliuzinės, nes pasaulis tekstualus, o reikšmės – tekstinės ir interpretacinės, bet kad ir pats žodis savo vidine sandara yra dualus ir konfliktiškas, tad surasti jo signifikato ir signifikanto priešybių vienybę, t. y. tikslią reikšmę, yra neįmanoma. Jei tik implicitiškai pripažįstame iš žodžio dualumo kylantį neišsprendžiamą ir atvirą konfliktiškumą, kuris sunaikina jo reikšmės stabilumą ir kartu pagrindą, ant kurio kuriama literatūros istorija, turime sutikti, kad tolesnis jos rašymas yra neįmanomas. Hanso-Georgo Gadamerio ir Paulio Ricoeuro hermeneutikoje žodis dar apibrėžiamas kaip ženklas, kuriuo žymimas *žmogaus egzistencinis ryšys su jį supančia realybe*. Tikrovės supratimas neįmanomas be žodžio, kuriam suteikta reikšmės turėjimo ir komunikatyvinė galia. Tačiau postmoderniai žodis gali būti suprastas ir visai kitaip – kaip pats svarbiausias konkretus pažinimo faktas, kaip prasmės įvykis, kurio junglumo procedūrose dalyvauja atsitiktinumo momentas ir kurio reikšmė jau negali turėti tikslaus apibrėžtumo.

Todėl šiuolaikinei literatūros istoriografijai pagrįstai kyla klausimų, ar įmanoma parašyti literatūros istoriją, vartojant žodžius, kurių referentine prasme yra smarkiai suabejota? Ar istorija, norėdama išsilaikyti kaip mokslo disciplina, gali atsisakyti savo sudėtingos mokslinės kalbos? Atsakymų galime sulaukti įvairių: ir teigiančių,

ir neigiančių istorijos rašymą, ir jie tik dar labiau pagilintų juntamos krizės situaciją. Kaip šios krizės konkretų požymį Verčia nurodo prasidėjusį kalbos skirtumo nykimą tarp griežtai mokslinio tyrimo ir patraukliai parašytos esė.

Vis dėlto akcentuodamas tyrimų lingvistinį ir tekstinį aspektą, Verčia ieško naujų literatūros istorijos rašymo galimybių. Jis siūlo atskirti pasakymo sąvoką nuo reikšmės sąvokos, nes reikšmė įtraukia skaitytojo, tyrėjo, įvertinančio žodinį įvykį, funkciją, o literatūros istorijose kalbėdami apie pasakymus *galėtume sugrįžti prie subjekto, tiksliau – pasakymo subjekto sąvokos, kaip galimo tyrimo objekto*. Literatūros istorija galėtų pasukti pasakymų ir pasakymų subjektų tyrimų kryptimi, kuri ne visai sutaptų su „didžiojo pasakojimo“ magistrale, pagrįsta tekstų prasmės, o ne pasakymų koncepcija. Pasakymo ir reikšmės sąvokos Verčios apibrėžiamos kaip asimetriškos ir priklausančios skirtingiems diskursų kontekstams. Pasakymo subjektas realizuojasi per pasakymą, o interpretuojantis subjektas – per reikšmės suteikimą pasakymui, todėl jie turi būti tiriami aiškiai nustatčius konkrečius jų tekstualizacijos laiko ir erdvės rėmus bei jų prisilaikant. Anot minėto autoriaus, žmogaus istorinio egzistavimo pagrindą sudaro pasakymo subjekto, pasakymų ir juos kitame kontekste suvokiančio bei interpretuojančio subjekto santykių dinamika. Jei mūsų turimų pasakojimų istorijos kraštutiniais taškais pažymėtume pirmąsčius mitus ir šiandienines postmodernistines pažiūras, galėtume visus pasakymus istoriškai suskirstyti ir aprašyti pagal juose pasireiškusio pasakymo subjekto funkciją – nesamo, absoliutaus ir „mirusio“.

Literatūros istorija, rašoma kaip pasakymų istorija, galėtų atsisakyti nepatikimų empirizmo ir referencijos koncepcijų. Jei mes galvojame, kad šiuolaikinio žmogaus supratimas apie pasaulio reprezentacijas pasikeitė, tada tradicinė chronologinė istorija turėtų būti iš esmės peržiūrėta. Akcentuodamas pasakymą kaip žmogaus egzistencijos patį tikriausią įvykį ir remdamasis Lotmano tyrimais, straipsnio autorius pasiūlo visų turimų pasakojimų istoriją suskirstyti į keturias raidos

fazes: 1) potenciali pasakymo subjekto galia išsakyta kaip *Dievo kalba*; žodis monologinis, jo vertė absoliuti, prasmės pastovios, pasakojimai aiškūs ir užbaigti, pasaulis priimamas be abejonų, nenumatant jokių pataisų, – tai mitų, Viduramžių, religinė literatūra; 2) pasakymo subjekto galia išsakyta kaip *dievų kalba*, kurioje dominuoja absoliučios tiesos; savo pažinimo netobulumo pripažinimas subjektą apsaugo nuo didesnių prieštaravimų priimtoms tiesoms, pasaulis subjekto matomas kaip praradęs anksčiau turėtą tobulybę, – tai aukštojo stiliaus klasicizmo literatūra; 3) pasakymo subjekto galia išsakyta kaip *gyvenimo kalba*; priešingai ankstesniems pasakymams, jie nėra tik priedas prie pasaulio, bet jais įprasminamas ir kuriamas pasaulis, todėl atmetamos stiliaus taisyklės ir normos, iškeliant stiliaus, kaip subjekto dvasinės raiškos, originalumo vertę; svarbus tampa subjekto raiškos erdvės ir laiko konkretumas, – tai romantizmo ir realizmo literatūra; 4) pasakymo subjekto galia išsakyta kaip *kalbos kalba*; ankstesnėje fazėje buvusi galia sunyksta, nes pasaulis kuriamas iš kalbos ir kalba, iš pasakymų ir pasakojimų, kalba atsisako realybės reprezentavimo galių, reikšmės nėra už kalbos, todėl galime tirti tik kalbinę tikrovę, į kurią įrašome pasakymo subjektą, – tai postmodernizmo literatūra. Nurodytos pasakymų istorinės fazės gali maišytis ir susilieti, atskleisti, kad pasakymo subjektas neatitinka kontekstinių standartų. *Postmodernistinis požiūris į literatūros tyrimų centrą vėl sugrąžina, nors ir stipriai tekstualiai transformuotą, subjektą*. Pasakymų subjektą vadinti subjektu mums leidžia tai, kad jis turi didžiulę galimybę rinktis vartojamus žodžius ir pasaulio tekstualizavimo formas. Diskursyvinių praktikų tyrimai istorikams leidžia tiksliau kalbėti apie žmogaus subjektyvumą. Šiuo aspektu reikėtų tirti literatūros kūrinius ar iš naujo permąstyti pačią literatūrą; nėra prasmės atsisakyti „sunkios“ teorinės kalbos ir analizės tradicijos.

Literatūros istorija galėtų būti suprantama ir kuriama kaip pasakojimas apie tai, kaip žmogus kalbos dėka apsigyveno pasaulyje. Kadangi šiuolaikinėje literatūros istorijoje pasakymo sąvoka turi

pirmenybę pasaulio sąvokos atžvilgiu, tai subjektas joje suprantamas ne kaip imperatyvi, bet kaip etinė kategorija. Literatūra jau ilgokai užsibuvo prie pasakojimų apie interpretuojantį subjektą, kuris klauso kito žodžių, juos lygindamas su savais, todėl laikas jai labiau pasidomėti ir pasakojimus kuriančiu pasakymo subjektu.

Bożena Tokarz, profesorė iš Katovicų universiteto, straipsnyje „Literatūros istorija ir jos objektas“ daugiausia dėmesio skyrė tam, kaip postmodernūs metodai priverčia keisti literatūros istorijų rašymą.

Mes buvome įpratę prie tokių literatūros istorijų, kurios aprašinėjo aukštosios literatūros faktus ir ignoravo populiariąją. Literatūros istorijai (galvoje turima lenkų literatūra) didelį poveikį daro postmoderni antifundamentalistinė ir recepcijos įvairumą akcentuojanti metodologija. Nauji metodai literatūros tyrimus suartina su filosofija. Teorijos nėra vien tik keista mokslininkų užgaida, jų mokomasi, kadangi šiandien iškilo tyrimų būdų atnaujinimo ir tikslinimo poreikis. Tačiau nė viena net pati efektyviausia teorija nėra pajėgi atsakyti į visus literatūrai iškylančius klausimus. Tiesa, teorijos nereikalauja rinktis būtinai grožinę literatūrą, leidžia tirti visus reikiamus tekstus, todėl literatūros tyrimuose pradingsta estetinio savitumo problema.

Postruktūralistinė dekonstrukcija savo dėmesį sufokusuoja į teksto signifikantinį žaidimą ir reikšmių skirsmą. Derrida inicijavo toki literatūros skaitymą, kurio tikslas yra atskleisti jo reikšmių išsisklaidymą (desiminaciją). Anot jo, literatūros kūrinys išsaugo savo unikalumą būtent todėl, kad neturi semantiškai homogeniškos struktūros. Panašiu keliu ėjo Barthes'as, parodęs, kaip kūrinio daugiareikšmiškumas gali būti dekoduojamas įvairiais metodologiniais būdais. Jiems abiem literatūra – ypatinga kultūros sfera, leidžianti reikštis subjektyvumui ir jį įteisinti.

Jeanas-François Lyotard'as, įteisindamas postmodernistinį įvairovės (ar pluralizmo) principą, teigė, kad taip literatūros tekstas išreiškia šiuolaikinio pasaulio išsiskaidymą (holistinio vaizdo dezintegraciją). Daugelį šimtmečių mūsų mąstyme egzistavusi vienio idėja yra ne kas

kita, kaip tik mūsų troškimas matyti pasaulį aiškų, vientisą ir suprantamą. Todėl fragmentinį rašymą galime suprasti kaip išsilaisvinimą iš visuotinių mąstymų standartų. Vienis yra tik mentalinė konstrukcija, nuslepianči pasaulio skirtingumus. Tas, kuris pasaulį mąsto kaip organišką vienį arba vientisą struktūrą, jo įvairovę įkalina nudilusioje „priešybių vienybės“ dialektikos frazėje, tampa griežto pažinimo vergu. Lyotard'as pasiūlė postmodernų pasaulio įvairovės supratimą, kurio negalima suvesti į vienį ir redukuoti be didelių nuostolių. Nors Barthes'o ir Derrida darbai, kritikuojantys struktūralizmą ir semiotiką, atsirado nepriklausomai nuo Lyotard'o, jie kalba apie tą pačią nesubendravardikinamą postmodernią pasaulio įvairovę.

Jeanas Baudrillard'as, aptardamas postmodernizmo atvertą kultūros pliuralizmo matmenį, skirtingai nei anksčiau minėti teoretikai, jį vertina daug pesimistiškiau. Anot jo, įvairovė ir perteklius mus ir mūsų kultūrą veda prie dar didesnio suvienodėjimo, augančio vartojimo geismo ir paviršutiniškumo. Tam pabrėžti jis įvedė simuliakro sąvoką ir pateikė konkrečių pavyzdžių iš žiniasklaidos bei reklamos, kurios, būdamos angažuotos kuo tiksliau perteikti tikrovę, labiausiai nuo jos žmogų ir atskiria. Simuliakras signalizuoja, kad tikroviškiausia tikrovė negali būti atskirta nuo to, kas išgalvota. Mes gyvename tik vaizdinių pasaulyje, kur net realistiškiausios ir moksliausia formos imituoja tikrovę, neturinčią savo autoriaus. Baudrillard'o pesimistinis kultūros pliuralizmo vertinimas sukėlė nemažus ginčus tarp Paryžiaus postmodernistų ir ne tik tarp jų.

Félixas Guattari ir Gilles'is Deleuze'as pabrėžė iš esmės pakitusį XX a. antros pusės žmogaus pažinimą, kalbėdami apie jo pakitusį gyvenimą, kuris virto nomadiniu, neturinčiu aiškių tikslų, bet yra atviras netikėtoms naujovėms. Toks nomadinis gyvenimo stilius sukuria prielaidas išcentruotai pažinimo sistemai, kurioje dekonstruojamos tapatybės ir reprezentacijos sampratos. Pasaulis joje egzistuoja kaip nesuvienodinamų skirtybių įvairovė. Tokią pažinimo sistemą daugiausia skleidė filosofai ir rašytojai, o jai labiausiai priešinosi po-

litikai, kurių tikslas yra palaikyti esamą tvarką ir tramdyti jos neigėjus. Natūraliai kyla klausimas – prie kurių labiau norėtų priskirti save šiuolaikinis literatūros istorikas ir kritikas?

Richardas Rorty, amerikietiškojo pragmatizmo atstovas, taip pat palaiko šiuolaikinio mąstymo antifundamentalizmą ir reliatyvizmą. Jis linkęs atmesti visas įsakmiai skelbiamas tiesas, pagrįstas griežtomis įrodymų sistemomis, racionalią metodologiją, nes jokio objektyvaus pažinimo žmogus negalys pasiekti. Kaip ir minėti prancūzų filosofai, pliuralizmą ir reliatyvizmą jis vertina kaip naują mąstymo būdą, pakeičiantį tą, kuris buvo pagrįstas dialektikos principu ir ieškojo absoliučių tiesų. Kalbėdamas apie postmodernų pažinimo būdą, jis priešpriešina rašytoją teoretikui, teigdamas, kad romanas suteikia daug didesnę galimybę pažinti pasaulį, nes sugeba fiksuoti konkrečius socialinius efektus, atskleisti juos kaip netikėtus, savitus ir jaudinančius, užuot abstrakčiai filosofavus apie dialektinę visuomenės priešybių vienybę.

Apibendrindama postmodernios filosofijos nuostatas, Tokarz nurodė, kad, nepaisant vidinių diskusijų, daugiausia dėmesio ji skiria mąstymo fundamentalizmo (vientisumo), racionalizmo (logocentrizmo) ir absoliučių tiesų kritikai. Postmodernus pliuralizmas negali neveikti šiuolaikinių literatūros tyrimų ir vertinimų, literatūros istorijos ir kritikos. Lyotard'o idėjos skatina atsisakyti „didžiojo pasakojimo“, Derrida mintys padeda tirti prasmės išsisklaidymo atvejus, o Rorty leidžia suprasti romaną kaip geriausią mūsų gyvenimo pažinimo formą, suteikiančią skaitytojui aktyvios partnerystės vaidmenį. Teorijos kyla iš atidaus visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo stebėjimo, todėl jų apkaltinti didelėmis spekuliacijomis nederėtų, kitas klausimas, kaip literatūrologai kūrybingai ir nedogmatiškai geba jas pritaikyti savo konkrečioje veikloje, – čia neabejotinai esama problemų.

Literatūros istorijos „didžiojo pasakojimo“ reformuotojai dažniausiai renkasi dvi kryptis: naujojo istorizmo šalininkai ir poststruktūralistai atmeta literatūros chronologinio nuoseklumo ir vientisumo schemą ir užsiima turimų struktūrų dekonstravimu, o kultūros

istorijos šalininkai priešingai – literatūrą ima tirti plačiuose kultūros kontekstuose, išleisdami iš akių jos estetinį savitumą. Daugiausia dėmesio jie skiria tekstų kalbai, siekdami dekonstruoti fundamentalistinę istorijos sampratą. Tradicinė literatūros literatūriškumo samprata yra išstremta iš daugelio šiuolaikinių tyrimų. Kita vertus, vis labiau pabrėžiamas literatūros alternatyvumas tikrovei ir jos konvencijoms, kuris gali būti suvoktas kaip jos savitumo požymis. Literatūra suteikia galimybę iš naujo išgyventi tam tikrą patirtį ir veikia žmonių jautrumą bei įžvalgumą. Todėl šiuolaikinėje literatūrologijoje literatūros savitumo problema turėtų būti iš naujo apmąstyta ir jos studijų statusas išsamiau aptartas.

Fenomenologija, struktūralizmas ir hermeneutika, nors ir davė literatūros tyrimams, šiuolaikinėje literatūrologijoje dėl savo racionalumo, dialektinio priešybių vienybės principo ir logocentrizmo (tikėjimo, kad atskiros pažinimo dalys gali būti susietos į darnią visumą) nėra labai populiarios.

Autorė straipsnyje pristatytus postmodernius pokyčius šiuolaikinėje kultūroje vertina nevienareikšmiai. Ji kritikuoja per menką dėmesį estetinei literatūros problemai, bet vertina tai, kad jos paminėti filosofai smarkiai atnaujino bei aktualizavo suvokimo procedūrą ir sykiu literatūros tyrimų metodologiją. Literatūrologas dabar daugiau dirba ne tirdamas kūrinių „esmes“, o jų prasmių „desiminaciją“. Kaip vieną iš perspektyviausių Tokarz pristatė kognityvizmo teoriją (Ronaldas W. Langaskeris, Georgas Lakoffas), kurioje postmodernias antifundamentalizmo idėjas siekiama suderinti su tuo, kas pasiekta kitose metodologinėse psichologijos ar lingvistikos srityse. Kognityvizmo šalininkai telkiasi į mentalinių schemų (pirmavaizdžių) ir konkrečių reiškinių santykių analizes. Akcentuojant interpretacinių profilių įvairovę, bandoma išskirti dominuojantį profilį, kuris leistų kalbėti apie kūrinio savitumo bei originalumo rėmą. Literatūros praeities archyvo funkciją atlieka įvairaus tipo enciklopedijos, žinytai ir visokiausi žodynai, o iš literatūros istorijos laukiama ko

kito – ją įprasminančių pasakojimų. Kognityvizmas, gebantis reaguoti į postmodernius iššūkius, kaip tik ir gali padėti literatūros istorikui geriausiai ją parašyti.

Darko Dolinaro, Slovėnijos literatūros ir literatūros mokslo instituto vadovo, straipsnyje „Literatūros istorija ir jos skaitytojai“ teigiama, kad literatūros studijose iš visų jos sričių daugiausiai problemų kelia ar net išgyvena savotišką krizę literatūros istorijos tyrimai. Ši krizė, kaip jis pažymi, yra užsitęsusi, nes jau XIX a., kai literatūros istorija tapo pačia tobuliausia literatūros mokslo reprezentante, ji buvo kritikuojama iš estetikos ir hermeneutikos pozicijų, o XX a. formalistai ir struktūralistai estetinių objektų pozityvistinį istorinį pažinimą sudrebino iki pamatų, sukurdami savąją imanentinę literatūros žanrų ir stilių istorinių tyrimų versiją. Todėl šiuolaikiniams literatūrologams kyla klausimų, ar susitaikyti su mintimi, kad literatūros istorijos šiandien jau nebekelia ankstesnio pasitikėjimo ir neturi pasisiekimo, ar mėginti atgauti pakirstą statusą ir bandyti iš esmės jas atnaujinti?

Dolinaro tikisi rasti atsakymą į šiuos klausimus, pasiremdamas recepcijos teorijos siūloma perspektyva ir aptardamas literatūros istorijos skaitytojus bei jų reiškiamus lūkesčius. Literatūros istorijos tekstai yra tikslingai adresuoti, ir jos skaitytojai nėra anoniminė publika. Ankstesnį literatūros istorijos statusą labiausiai iškėlė ir palaikė jos pažintinė funkcija – nekeliantis abejonių nuoseklus ir argumentuotas istorinių faktų išdėstymas bei susisteminimas. Kita svarbi jos funkcija buvo ideologinė ir aksiologinė, tai yra atrinktų faktų vertinimas ir įprasminimas. Literatūros istorija taip pat plečia ir keičia vartojamas literatūros sąvokas, kuria kanoninį kūrinių sąrašą, kuris duoda pagrindą kritikams ir skaitytojams vertinti šiuolaikinę kūrybą. Literatūros istorija glaudžiai susijusi su literatūros recepcijos procedūromis ir veikia tolesnę kūrybą. Ypač daug diskusijų sukelia naujais istorija tampantys faktai bei socialinių pokyčių paveikti istorijų perrašymai. Daugelis literatūros istorijos skaitytojų puoselėja estetinius lūkesčius,

kūrinius vertindami kaip estetinius reiškinius. Net kai perskaičius knygą jos sukeltas įspūdis atslūgsta ir beveik pasimiršta, jis išlieka pasyvios atminties zonoje, iš kurios bet kada gali būti prikeltas naujų koreliatyvių asociacijų. Todėl literatūros istorija skaitytojui taip pat duoda tam tikrą estetinio skonio pagrindą ar foną, prie kurio jis derins naujus estetinius įspūdžius. Taigi literatūros recepcijoje susiformuojantis estetinis vaizdinys yra kompleksinio pobūdžio, jame neišvengiamai dalyvauja ir literatūros istorinis fonas. Galima sutikti su teiginiu, kad literatūros istorija kuria pati save. Ją palaiko ir plėtoja specialūs institutai, universitetai, švietimo sistema.

Literatūros istorijos skaitytojus galima suskirstyti į tam tikras grupes: literatūros ekspertus (universitetų profesoriai, institutų tyrėjai, kritikai, recenzentai, leidėjai, vertėjai, redaktoriai, rašytojai), giminingų disciplinų ekspertus (istorikai, kultūros studijų ir meno istorijos specialistai), plačių kultūrinių interesų skaitytojus (tarp kurių dominuoja mokytojai, studentai, gimnazijų moksleiviai). Tokia plati skaitytojų auditorija sukelia įvairių lūkesčių lauką, kuriame ryškiau susipriešina literatūros studijų ir tyrimų specialistų bei profesionalų ir plačiosios publikos interesai. Literatūros profesionalus labiau domina epistemologiniai ir metodologiniai literatūros istorijos aspektai, o plačiajai publikai jie nekelia didesnio susidomėjimo, nes jai labiau rūpi ideologiniai istorijos vertinimai. Todėl šiuolaikiniuose literatūros istorijos tyrimuose yra išryškėjusios dvi kryptys: profesionalai, siekiantys kuo didesnio mokslinio objektyvumo, rašo straipsnius į mokslinius žurnalus, nesitikėdami užkariauti plačiosios publikos simpatijų, o kiti profesionalai, padedami komerciškai nusiteikusių leidėjų, stengiasi atsiliepti į publikos keliamus lūkesčius ir pasiūlyti „didžiuosius pasakojimus“. Kitaip tariant, neprofesionalūs skaitytojai dar norėtų literatūros istoriją matyti tokią, kokia ji buvo išgyvendama savo aukso amžių, nepaisydami jokių jai iškilusių socialinių ir metodologinių iššūkių. Iš literatūros istorijos jie tebelaukia įprastų apibendrinančių apžvalgų, reikalingų mokykloms, saviems ir užsienio

vertėjams, tiksliau sakant, literatūros švietimo ir platinimo praktiniams tikslams patenkinti. Todėl turime konstatuoti, kad „didžiojo pasakojimo“ istorijos, nors dar atlieka praktinę visuomenės švietimo funkciją ir yra paklausios, literatūros studijose pasitraukia į antrą planą, svarbiausias pozicijas užleisdamos profesionaliai parengtiems specializuotiems mokslo straipsniams. Toks literatūros istorijos rašymo dvikryptiškumas reiškia, kad vieni istoriniai tyrimai tampa griežtai moksliniais ir elitiniais, reikalingais siauram profesionalų ratui, o kiti yra populiarieji ir skirti praktinėms švietimo reikmėms patenkinti. Jei mes literatūros istorijos statusą vertinsime pagal XIX a. standartus, tai siaura profesionalų specializacija ir didelės publikos dalies praradimas gali būti įvertintas neigiamai. Tačiau toks tyrimų profesionalėjimas ir diferenciacija vyksta visuose šiuolaikiniuose humanitariniuose moksluose.

Ką reiškia plačios kultūringos publikos puoselėjami lūkesčiai? Ar juos lemia tik pripratimo prie „didžiojo pasakojimo“ inercija ir senų gerų laikų prisiminimai, kai literatūros istorijos tyrimai buvo vertinami kaip humanitarinio išsilavinimo viršūnė? Tokių istorijų standartai nustatė skaitytojų lūkesčių horizonto standartą, todėl bet koks jų „peristorinimas“, reformavimas ir atsitraukimas nuo aksiologinių aspektų yra susijęs su skaitytojų mažėjimu ir sykiu buvusio socialinio vaidmens sunykimu.

Tačiau Dolinaro skatina susimąstyti, ar socialiniai ir aksiologiniai literatūros vertinimai bei su jais susiję lūkesčiai neturi daug gilesnių ryšių su literatūra, tai, anot jo, yra naujų tyrimų dar laukiantis klausimas. Gal būtina įsiklausyti į plačiosios publikos pageidavimus ir atgaivinti „didžiojo pasakojimo“ istorijas? Tačiau taip elgtis apsisprendęs istorikas turėtų atsakyti buvusio apologetinio istorijos tyrimų vertinimo, pripažinti fakto ir fikcijos neatskiriamumo principą, nevaizduoti didelio mokslininko ir susitaikyti su pasirinktais pragmatiniais mokslo populiarinimo tikslais. Slovėnijoje literatūros istorija savo aukso amžių išgyveno XX a. pirmoje pusėje ir buvo vertinama

kaip tautai reikalingiausia disciplina. Joje buvo reiškiamos ne tik pažintinės ir estetinės, bet ir tautinės idėjos, kurių išsiilgusi laukė plačioji visuomenė. Tuomet istorija atitiko visus jai keliamus moksliskumo ir ideologiškumo kriterijus, priėmė aukštą tarnavimo savo tautai misiją ir turėjo didelį pasisekimą. Literatūros istorija, kaip organiška tautos vystymosi dalis, ne tik rekonstruodavo bei įprasmindavo jos praeitį, bet ir atrinkdama svarbiausias vertybes formuodavo ateities kelius. Po Antrojo pasaulinio karo buvo sukurtos kelios marksistinės krypties istorijos, derinančios tautines ir socialines idėjas, tačiau jos didesnio pasisekimo visuomenėje neturėjo. Nuo 1960 m. Slovėnijoje ėmė stipriai veikti antiistorinės krypties teorijos (imanentinė interpretacija, fenomenologija, egzistencializmas, struktūralizmas ir kt.), literatūrologija suartėjo su filosofija, kalbotyra ir sociologija, kaip mokslo faktas imtas labiau vertinti analitinis straipsnis, o ne istoriniai pasakojimai apie literatūros fenomenus (rašytojus, žanrus, stilius). Literatūros istorijos tyrimai jau nesulaukdavo didesnio dėmesio, nebent būdavo pateikiami rašytojų didžiųjų jubiliejų proga. Literatūros istorijos aiškiai prarado visuomenėje turėtą lyderio poziciją. Jų poreikis Slovėnijoje sustiprėjo po „perestroikos“. Visuomenėje iškilo klausimas, ar nepriklausomybės metais galima parašyti naują nacionalinės literatūros istoriją. Neginčytina, kad didieji istoriniai lūžiai išprovokuoja ir naujas praeities konstravimo korekcijas, skatina peržiūrėti ankstesnius vertinimus. Kita vertus, nauji istorijos perrašymai neišvengiamai susiję su asmeniškai ir kolektyviai išgyvenamomis bei juos blokuojančiomis ar iškreipiančiomis istorijos dalyvių nuoskaudomis. Vis dėlto šiuo metu Slovėnijoje istoriškai daug daugiau tiriama emigracinė literatūra, sovietiniam režimui neįtikę rašytojai, totalitarinio režimo represijos, naujai pervaldoma simbolizmo, ekspresionizmo ir socialistinio realizmo kūryba. Todėl galima sakyti, kad naujausi slovėnų literatūros istorijos tyrimai atsiliepė į pirmuosius nepriklausomybės metais iškeltus visuomenės lūkesčius. Ar bus parašyta metodologiškai atnaujinta nacionalinės literatūros istorija, parodys ateitis. Vis dėlto

literatūros istorijos ateities perspektyvos glaudžiausiai susijusios su pačios literatūros statuso visuomenėje perspektyvomis: silpnėjant pastarajai, neišvengiamai silpnėja ir pirmoji.

Marija Mitrovič pavadinimą savo straipsniui „Apgaulės energija“ pasiskolino iš Viktoro Šklovskio, kuris, iš formalizmo pozicijų kritikavęs tradicinę istoriją, po pusšimčio metų parašė studiją *Apgaulės energija* apie literatūros istorijos tyrimus. Joje jis išsikėlė tikslą suprasti rusų literatūros istoriją kaip pažinimo kitimo ir neigimo judėjimą. Savo istorijos koncepcijai kaip svarbiausias temas jis pasirinko dvi sąvokas – „energijos“ ir „apgaulės“. Energija (prievara, neišvengiamybė) ir kartu apgaulė (baimė, bejėgystė) yra dvi pagrindinės istorijos rašymą skatinančios jėgos. Literatūros istorijos rašymas sukelia labai prieštaringas mintis: kad jis esąs labai svarbus ir tuo pat metu neįmanomas. Istorijos rašymas suteikia rašančiajam neįprastos žinojimo galios ir sykiu pažadina bejėgiškumo pojūtį, kad jo sumegzti istoriniai ryšiai tarp faktų yra labai silpni ir kelia daug įtarimų. Pasirodo, kad Šklovskio studijos pavadinimas „apgaulės energija“ taip pat pasiskolintas. Jis paėmė jį iš vieno Levo Tolstojaus laiško, kuriame šis Nikolajui Strakhovui aiškino, kad nors romanui yra visiškai pasiruošęs ir surinkęs visą reikiamą medžiagą, tačiau jo pradėti negalės tol, kol jo neapims „apgaulės energija“. Anot Šklovskio, tokia kūrybinė „apgaulės energija“ būtina rašančiam ne tik literatūrą, bet ir literatūros istoriją.

Šiuolaikinė literatūros samprata ir jos tyrimų laukas yra taip išsiplėtęs, kad sunku įsivaizduoti, jog būtų įmanoma visa tai surašyti į vieną istorinį pasakojimą. Mitrovič daro išvadą, kad literatūros istorijos krizę neišvengiamai sukėlė smarkiai išsiplėtęs konteksto tyrimas ir pagausėjusi tiriama medžiaga, kurios darosi neįmanoma aprėpti vienoje knygoje. Taip pat ir tai, kad ji prarado nacionalinę kultūroje turėtą aukštą statusą, kai buvo vertinama kaip knyga, aprašanti pačias geriausias knygas. Dabar literatūros istorija iš tikrųjų pavirto pagalbinio ir papildomo literatūros studijų reiškiniu.

Literatūros istoriją kaip vis dar svarbią tyrimų šaką palaiko tik užsilikę akademiniai įpročiai tiriamiems praeities reiškiniams suteikti aiškia ir tvarkingą sisteminę formą. Pats paprasčiausias ir labiausiai paplitęs būdas pasakyti ką nors apie naują knygą – susieti ją su žinomu praeities kontekstu. Tai yra paprasčiausias, bet kažin ar geriausias kūrinių suvokimo ir įvertinimo būdas. Tačiau be literatūros istorijos neapsieisime, jei norėsime patyrinėti literatūros raidos procesus, be jos negalės apsieiti ir švietimo sistema. Vadinasi, esama priežasčių, kurios verčia atgaivinti literatūros istorijos rašymus, nepaisant to, kad postmodernizmas kvestionavo uždaro visuminio pasakojimo formą.

Šiuolaikinė literatūros istorija turėtų vengti labai apibendrinančių ir periodus niveliuojančių schemų, stilistines kryptis reikėtų tyrinėti labiau selektyviai, remiantis konkrečių tekstų grupėmis, daugiau dėmesio skirti kūrybos recepcijai, parodant, kaip skirtingai kūrinių supranta rašytojo amžininkai ir šiuolaikiniai skaitytojai. Kiekvienas kūrinys galėtų būti aprašytas labai įvairiais profiliais: dokumentiškumo, didaktiškumo, komunikatyvumo, socialinio angažuotumo, intymumo ir utopijos. Mitrovič išskiria svarbiausius šiuolaikinės literatūros istorijos bruožus: tekstas ir kontekstas neteko buvusios priešpriešos, o jų samprata labai išsiplėtė; atsisakyta ribos, skyrusios elitinę literatūrą nuo neelitinės; netekęs ankstesnės priešpriešos, iš esmės pasikeitė fikcijos ir faktografijos santykis; literatūra nebėra išskirtinė kultūros sritis, rašytojai tribūnai jau nesiima pasaulio keitimo misijos; sustiprėjo dėmesys globaliems intertekstiniais dalykams ir santykiams su kitomis kultūromis. Literatūros istorija yra ne tik faktų atminties, bet ir užmaršties arba, tiksliau tariant, atrankos procedūra. Faktų atrankos procedūra bus tuo tikslesnė, kuo greičiau literatūros istorija praras tautai šventų knygų pasakojimo statusą, o autoritarinį rašymą pakeis tolerantiškas, labiau pasitikintis skaitytoju ir mezgantis su juo partnerystės ryšį.

Visi knygos straipsniai, nepaisant juose pateiktų originalių samprotavimų, perša vieną bendrą mintį: kad literatūros istorijos „didžio-

jo pasakojimo“ reforma, remiantis postmodernistiniais principais, yra neišvengiama, kad „didysis pasakojimas“ gali toliau funkcionuoti tik perėjęs į mokslo populiarinimo ir visuomenės humanitarinio švietimo sritį, nepretenduodamas į turėtą aukštą moksliskumo statusą, ir kad vertėtų paieškoti naujos abiejų – modernios ir postmodernios – istorijų rašymo krypčių koegzistavimo formos. Didžiausia mokslinių straipsnių rinkinio *Literatūros istorijos rašymas* vertė yra ta, kad jis sugeba įtraukti skaitytoją į gyvą ir aktualią diskusiją apie šiuolaikinę literatūros istoriografiją, inspiruodamas būtinybę jai keistis.

Įteikta 2007-08-20

Priimta 2007-08-28